

Излишната сричка (Не)Предсказуемостта на стиха като (не)свобода

Доротея Табакова

Резюме: Статията поставя въпроса за връзката между ритъма на стиха и представата за предсказуемост на живота, като взема за отправна точка стихотворението на Вл. Набоков „Как бледная заря, мой стих негромок“, и метафората „излишна сричка“ в този текст. Излишността на елемент – житейски или ритмичен – може да бъде дефинирана само спрямо идея за норма и закономерност, които могат да бъдат нарушени. Съпоставят се идеологическите позиции на Вл. Набоков и Вл. Маяковски: техните диаметрално противоположни интерпретации на актуалната ситуация през 20-те г. на миналия век се отразяват в противоположни естетически възгледи относно стихосложението.

Ключови думи: стихосложение, ямб, силаботоника, метрика, предсказуемост

Доротея Табакова е асистент в катедра „Класическа филология“ в СУ. Преподава старогръцки език, проблеми на превода и антична метрика. Преводач на шест драми на Еврипид. Автор на две стихосбирки и диск с авторски песни.

*Ты в пенье дней житейскую мятежность,
как лишний слог, не можешь допустить.*

Вл. Набоков

Стихотворението на Вл. Набоков „Как бледная заря, мой стих негромок“ е посветено на неговата Муза. „Муза, жизнь моя“, примирена с липсата на гръмка слава, нежна и тиха, все пак има свои строги правила: в поезията няма място за „житейска тревожност“, точно така, както не може да се допусне нарушението на ритъма и метриката на стиха.

Добре е да уточним и основанията за превода си „тревожност“, тъй като родствената близост на езиците подвежда точно толкова, колкото и помага. „Мятежность“ е синоним на „бунтовност, революционност“ – в кръга понятия, в който е приета думата „метеж“ и в българския език; но тя значи също и „тревожност, неистовост, обърканост“ – едно по-широко понятие за безпокойство, излизащо извън рамките само на социалните тревоги и смутове.

Какво означава една сричка да е излишна? Излишното може да бъде дефинирано единствено спрямо нужното, желаното или задължителното (съвсем друга тема е, че задължителното понякога също може да бъде излишно). Един и същ е механизмът на отхвърлянето на елемент, нарушаващ ритъма на стиха, и на събитие, нарушаващо хармонията на битието: представата за норма. За да се говори за една сричката като за излишна, трябва стихотворният текст да има представа за себе си като за съставен от елементи, подредени чрез строго зададен алгоритъм.

Систематизация на поетичните метри може да се открие още в Стара Гърция – с нея се занимават и граматисти, и музиковеди. Характерът на съчиненията им е по-скоро прескриптивен, отколкото дескриптивен. По-пригодни да обяснят йонийския квантитативен стих, който може да се дели на стъпки (образец на образците винаги е Омир и неговият хекзаметър), античните теории на стиха трудно работят с материал, който не се побира в калъпа на стъпката. За такъв стих – еолийските мелически текстове и не само – е създаден терминът *логаедичен стих* (*λογαοιδικός*¹). Буквално той означава „словопесенен“ или „прозопесенен“ – принадлежността на по-сложните и

¹ Този термин се открива у Хефестион (граматик от Александрия от II в. пр. Хр.) и у Аристид Квинтилиан (музиковед неоплатоник; датировката на съчинението му е трудна – вероятно то е написано в края на III в. или началото на IV в. сл. Хр.) - *Hephaestionis De metris enchiridion* – In: *Hephaestionis De metris enchiridion et De poetate libellus, cum scholiis et Trichae Epitomis. Adjecta Procli Chrestomathia grammatica*. Edidit R. Westphal. Leipzig: Teubner, 1866. (= *Scriptores metrici Graeci*. Vol. I); *Aristides Quintilianus De musica*. ed. R. P. Winnington-Ingram, Leipzig: Teubner, 1963

неразделими на по-малки ритмеми стихове към сферата на чистата поезия се отрича или поне подлага на съмнение.

Границата между стиха и прозата като цяло е ясно фиксирана през античността. Но в Поетиката на Аристотел четем следното: „Когато възникнал диалогът, самата негова природа открила присъщия ней размер, защото най-пригоден за разговор измежду размерите е ямбът“². За превода на този пасаж може да се спори: λεκτικόν действительно е преводимо като „пригоден за разговор“, но може да бъде и „характерен за ораторските речи“ или „говорим, произносим“. Напълно е възможно да приемем също, че ямбите, първоначално подигравателни по съдържание, са просто по-близки по стил до ежедневно говорене; дали при това положение Аристотел очертава границите между поезия и проза, или пък между ежедневно и „героично“ говорене, не е ясно докрай.

Представата, че ямбът е някак си най-естествен, но и свързан с банално и ежедневно говорене, се оказва удивително устойчива. Дори когато целият терминологичен апарат на квантитативната метрика бива прехвърлен механично върху силаботониката, стереотипът остава.

Ямбът, както и други силаботонически метрични модели, е пренесен в руската поезия изкуствено от М. Ломоносов и В. Тредиаковски в рамките на процеса на европеизация на руската култура при управлението на Петър I. Първоначално стремежът към изключителна точност на метрическите схеми, като един вид противопоставяне на по-хлабавия силабически народен стих, довежда дори до абсурден дебат между двамата интелектуалци: допустимо ли е да се ползват в рамките на ямба пирихии, т. е. стъпки от две неударени срички; иначе казано, трябва ли всички потенциално силни времена в четните срички да носят ударение. От самото му въвеждане в Русия ямбът е размер, в който се търси максимална ригидност и предсказуемост. Впоследствие А. Пушкин и други поети на Златния век на руската литература го разработват и банализират до степен той да стане еталон за поетически ритъм въобще: едновременно регулярен и почти незабележим в своята обичайност. Вл. Набоков, творящ цял век по-късно, но далеч по-консервативен в поезията, отколкото в прозата си, често прибегва към него; в петостъпен ямб е и стихотворението, цитирано в епиграфа на този текст.

² Аристотел, *За поетическото изкуство*. Прев. Ал. Ничев, София: Софи-Р, 1993. Оригиналет е: λέξεως δὲ γενομένης αὐτῆ ἢ φύσις τὸ οἰκεῖον μέτρον εὔρε: μάλιστα γὰρ λεκτικὸν τῶν μέτρων τὸ ἰαμβεῖόν ἐστιν (Aristot. Poet. 1449a)

Какво е излишна сричка? Всяка една сричка, нарушаваща ритъма на силните и слаби времена, може да бъде назована излишна от гледна точка на твърдия силаботонически стих.

Да се върнем към контекста на написване на стихотворението *Как бледная заря, мой стих негромок*. То е публикувано през 1923 г. По това време неговият автор вече радикално е променил обичайния си начин на живот – той е преживял гибелта на баща си, емигрирал е в Берлин. От предходното му битие не е останал и камък върху камък. Очевидно е, че всички трагични събития в живота му могат да влязат в категорията „житейская мятежность“, убежище от която е поезията. Изглежда, че на преден план излизат значенията „тревожност, смут“, а не толкова „революция, бунт“; поезията е онзи подреден и ритмичен свят, в който тъмното и светлото, силното и слабото време се сменят с предварително зададена схема:

*... что день и ночь - две дорогие чаши
живой воды и звездного вина.*

Неприемливо е не само и не толкова злото, колкото нарушаването на този божествен ритъм. Ключово понятие за разбирането на този паралел – силаботонически стих и непокътнат космичен ред – е предсказуемостта. В ямба няма и не трябва да има изненади, както слънцето не бива да залязва на изток. Обяснявайки механизмите на разрушаване на силаботониката през последното столетие и половина, М. Гаспаров пише следното: „Възниква представата за изчерпване на традиционните средства на стиха: когато се прилагат отново и отново в рамките на еднородна култура, те прекалено тясно се срастват със съдържанието, римата позволява безпогрешно да се отгатне думата, ритъмът – да се отгатне синтактичният оборот: предсказуемостта в стиха става прекалено висока.“³ Ако в други периоди на своето развитие стихът търси по-висока предсказуемост, за да се осъществят неговите мнемонически функции, то при силаботонизма като че ли е достигнат пределът и движението може да бъде само в противоположна посока – към по-голяма непредсказуемост.

И все пак – има ли реален паралел между прогнозируемостта на ритъма и на хода на живота? За да го потвърдим, нека се обърнем към текст, писан почти едновременно със стихотворението на Вл. Набоков, през 1926 г., но от автор,

³ „Появляется представление об исчерпанности традиционных средств стиха: вновь и вновь применяясь внутри однородной культуры, они слишком тесно срастаются с содержанием, рифма позволяет безошибочно предугадывать слово, ритм – предугадывать синтаксический оборот: предсказуемость в стихе становится слишком высокой.“ Гаспаров, М. Л. Очерк истории европейского стиха. Москва: Наука, 1989, 248

приветствал неведнъж с ентузиазъм и възторг „житейската метежност“ – Вл. Маяковски. Неговият текст „Как се правят стихове“ („Как делать стихи“), представя процеса на поетическо творчество като сбор от рационални процедури, стъпили върху ирационалната стихия на ритъма: „Ритъмът е основната сила, основната енергия на стиха. Това не може да се обясни, за него може да се говори само така, както се говори за магнетизма или електричеството“⁴. Въпреки че на пръв поглед тази технологизация е съзвучна с духа на ОПОЯЗ и представянето на творческия процес като система от похвати, в нея се оставя място и за стихийното и неопределимото. Там отново се появява ямбът – но вече само с отрицателно-пренебрежителни конотации. „И какво, да плюем на революцията в името на ямбите?“ – възкликва авторът. Броенето на стъпки, дори доброто познаване на теорията на метриката е отречено като излишно и дори пречещо. Ритъмът – и закономерният силаботонически, и дори този на свободния стих – са за еднократна употреба, създадени *ad hoc*, неупотребими в друга ситуация, освен тази, която ги е породила. Уникалността на всяко случване изисква и уникалност на ритъма.

Вл. Маяковски изтъква съзнателното, целенасочено заобикаляне на очакванията на читателя. Като използва за пример своето стихотворение в памет на Есенин, той обяснява своята работа по заместването на предсказуемата рима с непредсказуема: римата „резвость“ (пъргавина, буйност, палавост) – „трезвость“ е отхвърлена и заменена с необичайното „врезываясь“ (врязвайки се) – непълна рима в рядко срещана хипердактилна клаузула: именно така според него изпъква думата „трезвост“ – защото се появява изневиделица.

Взаимоотношенията на Вл. Маяковски с ямба не се изчерпват с този текст. Неговият приятел Н. Асеев, също поет, разказва в поемата си „Маяковский начинается“ („Маяковский започва“)⁵ такава случка. Двамата се разхождат из сумрачния Петербург и Маяковски внезапно пита Асеев какво би направил, ако се получи заповед или декрет да се пише само в ямб. Озадаченият от такова абсурдно предположение Асеев казва, че вероятно не би могъл, би престанал да пише. „А пък аз, - след кратък размисъл отвърща Маяковски, - ще пиша в ямб“.

Ако у Набоков нарушението на стихотворния ритъм е метафора за свръхнаситената, непредвидима събитийност на реалния живот, и „излишната сричка“,

⁴ „Ритм – это основная сила, основная энергия стиха. Объяснить это нельзя, про него можно сказать только так, как говорится про магнетизм или электричество.” Владимир Маяковский. *Как делать стихи*. <http://www.proza.ru/2008/12/19/559>

⁵ Николай Асеев. *Маяковский начинается*. <https://e-libra.ru/read/240943-mayakovskij-nachinaetsya.html>

сричката в повече, е естетически неприемлива, то за певеца на новите времена Маяковски същите тези аритмии – и стихотворни, и житейски – са източник на енергия и вдъхновение. Непредсказуемостта обаче, както и противоположната на нея подреденост, има свой естествен предел. Когато животът в новия си ход отново се връща към режим на предсказуемост, към нова ригидна норма, преминава – метафорично казано – отново в ямб, певецът на неочакваното е готов да се лиши от свободата на излишната сричка. И вече в контекста на тази нова нормалност двамата поети ще излязат от ритъма на поезията: единият – влизайки в прозата, другият – излизайки от живота.

Библиография:

Аристотел. *За поетическото изкуство*. Прев. Ал. Ничев, София: Софи-Р, 1993

Асеев, Н. *Маяковский начинается*. <https://e-libra.ru/read/240943-mayakovskij-nachinaetsya.html>

Гаспаров, М. Л. *Очерк истории европейского стиха*. Москва: Наука, 1989

Маяковский, Вл. *Как делать стихи*. <http://www.proza.ru/2008/12/19/559>

Набоков, Вл. *Как бледная заря, мой стих негромок*. <http://nabokov-lit.ru/nabokov/stihi/302.htm>

Aristides Quintilianus. *De musica*. ed. R. P. Winnington-Ingram, Leipzig: Teubner, 1963

Hephaestionis. *De metris enchiridion* – In: Hephaestionis *De metris enchiridion et De poetate libellus, cum scholiis et Trichae Epitomis. Adjecta Procli Chrestomathia grammatica*. Edidit R. Westphal. Leipzig: Teubner, 1866. (= *Scriptores metrici Graeci*. Vol. I)